

РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Дрішлюк В. І.

Наукова стаття присвячена дослідженню актуальних питань реформування господарського процесуального законодавства у світлі оновлення всіх галузей національного законодавства у зв'язку зі змінами в судовій системі та запровадженням нових засад і підходів у вирішенні судових справ. На підставі аналізу норм Господарського процесуального кодексу України, проекту господарського процесуального законодавства сформульовані окремі висновки щодо шляхів реформування процесуального законодавства, що регулює розгляд та вирішення господарських спорів, зокрема щодо інституту досудового врегулювання господарських спорів.

Ключові слова: господарське процесуальне законодавство, проект господарського процесуального кодексу, господарський процес, реформування, досудове врегулювання господарських спорів.

Научная статья посвящена исследованию актуальных вопросов реформирования хозяйственного процессуального законодательства в свете обновления всех отраслей национального законодательства в связи с изменениями в судебной системе и внедрением новых принципов и подходов в разрешении судебных дел. На основе анализа норм Хозяйственного процессуального кодекса Украины, проекта хозяйственного процессуального законодательства, которое регулирует рассмотрение и разрешение хозяйственных споров, в частности в отношении института досудебного урегулирования хозяйственных споров.

Ключевые слова: хозяйственное процессуальное законодательство, проект хозяйственного процессуального кодекса, хозяйственный процесс, реформирование, досудебное урегулирование хозяйственных споров.

The scientific article deals with the study of topical issues of reforming the economic procedural legislation in the light of renovation of all branches of national law in connection with changes in the judicial system and the introduction of new principles and approaches to the solving of cases. On the basis of analysis of the norms of the Economic Procedural Code of Ukraine, the draft economic procedural legislation, which regulates the consideration and resolution of economic disputes, particularly with regard to institute pre-trial settlement of economic disputes.

Keywords: economic procedural legislation, the draft Economic Procedural Code, the economic process of reform, pre-trial settlement of economic disputes.

Період активних реформ, що охопив практично всі сфери суспільного та правового життя України характеризується запровадженням нових підходів у вирішенні завдань, що стоять перед державою. Поетапне реформування системи правоохоронних органів, що розпочалося у 2015 році із запровадження національної поліції, продов-

жується оновленням системи прокурорського реагування та, безумовно, стосується й системи судових органів. Реформування судової системи різними темпами відбувається з 2000 року. Їх результатами стало прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України "Про судоустрій та статус суддів". Черговим кроком на шляху демократизації та вдосконалення судових процедур стало прийняття Закону України "Про забезпечення права на справедливий суд". На черзі прийняття нового Господарського процесуального кодексу України, який повинен усунути застарілі норми, які, по суті, є спадком радянської системи господарювання та судочинства, і запровадити нові підходи у вирішенні господарських спорів, які будуть відповідати не тільки засадам судочинства, що закріплені в Конституції України [1] та Законі України "Про судоустрій та статус суддів" [2], але й враховувати сучасні економічні реалії України.

Метою статті є аналіз окремих норм чинного Господарського процесуального кодексу України та перспективного господарського процесуального законодавства для відшукування шляхів запровадження нових підходів у вирішенні господарських спорів і з'ясування питання про доцільність існування інституту досудового врегулювання господарських спорів у господарському процесуальному законодавстві.

Окремі аспекти реформування чинного господарського процесуального законодавства України були предметом розгляду таких учених-процесуалістів у галузі господарських правовідносин, як Н.А. Абрамов, Л.М. Ніколенко, Т.В. Степанова, С.П. Підцерковний, О.І. Харитонова. З точки зору запровадження єдиних засад здійснення судочинства в судових справах являють інтерес також і здобутки вчених-процесуалістів у галузі цивільного процесуального права, таких як С.В. Васильєв, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та інші.

За період законотворчої діяльності Верховної Ради України було подано декілька проектів Господарського процесуального кодексу України, зокрема законопроект № 0904 від 2.04.2004 року та проект № 2178 від 06.03.2008 року. Окрім зазначених проектів було запропоновано численні зміни до чинного господарського процесуального законодавства, які були частково реалізовані.

Не претендуючи на всеохоплюючий аналіз чинного господарського процесуального законодавства і виявлення всіх його недосконалостей, зосередимо нашу увагу на найбільш нагальних, з нашої точки зору, потребах змін до законодавства.

Одним з інститутів, що потребує оновлення або навіть ліквідації, є інститут досудового врегулювання господарських спорів.

За часів СРСР та 90-х років ХХ ст. в Україні досудове врегулювання господарських спорів було обов'язковим для всіх категорій господарських спорів, крім окремих категорій спорів. Тобто діяла загальна обов'язковість відповідного порядку. На початку ХХ ст. ситуація змі-

нилася - навпаки, обов'язковість досудового порядку врегулювання господарських спорів стала винятком [3].

Відповідно до ст. 5 ГПК України сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою. Порядок досудового врегулювання спорів визначається цим Кодексом, якщо інший порядок не встановлено діючим на території України законодавством, яке регулює конкретний вид господарських відносин. Порядок досудового врегулювання господарських спорів не поширюється на спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій (далі - акти), спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно [4].

Законом встановлено процедуру досудового врегулювання господарських спорів шляхом звернення заінтересованої особи до суб'єкта господарювання, який порушив право такої особи, із письмовою претензією та процедуру розгляду такої претензії, а також надання відповіді на неї. Така процедура повинна була передувати зверненню суб'єкта господарювання до суду в позовному порядку. Однак така ситуація існувала до прийняття рішення Конституційним судом України із приводу відповідності положень господарського процесуального законодавства щодо досудового врегулювання спорів нормам Конституції України.

У своєму рішенні № 15-рп/2002 Конституційний Суд України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Торговий Дім "Кампус Коттон клуб" [5] щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) зазначив, що Конституційний Суд України виходить з того, що положення частини другої статті 124 Конституції України треба розглядати в системному зв'язку з іншими положеннями Основного Закону України, які передбачають захист судом прав і свобод людини й громадянина, а також прав юридичної особи, встановлюють юридичні гарантії їх реалізації, надаючи можливість кожному захищати права і свободи будь-якими незабороненими законом засобами (частина п'ята статті 55 Конституції України). Тобто кожна особа має право вільно обирати незаборонений законом засіб захисту прав і свобод, зокрема судовий захист.

Для забезпечення судового захисту в статті 124 Конституції України встановлено принципи здійснення правосуддя виключно судами, неприпустимості делегування функцій судів та їх привласнення іншими органами чи посадовими особами та визначено юрисдикцію судів. Зазначені принципи забезпечують здійснення конституційного права на судовий захист, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України).

Зі змісту частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі, випливає, що кожен із суб'єктів правовідносин у разі виникнення спору може звернутися до суду за його вирішенням. Суб'єктами таких правовідносин можуть бути громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи та інші суб'єкти цих

правовідносин. Зазначена норма, як і інші положення Конституції України, не містить застереження щодо допустимості судового захисту тільки після досудового врегулювання спору та неприпустимості здійснення правосуддя без його застосування.

Право на судовий захист передбачено й іншими статтями Конституції України. Так, відповідно до статті 8 Конституції України звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України, норми якої мають пряму дію та найвищу юридичну силу, гарантується. Частина четверта статті 13 Конституції України встановлює обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, також у судовому порядку. До таких суб'єктів належать, зокрема, юридичні особи та інші суб'єкти господарських відносин. Тобто можливість судового захисту не може бути поставлена законом, іншими нормативно-правовими актами в залежність від використання суб'єктом правовідносин інших засобів правового захисту, у тому числі досудового врегулювання спору.

Обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду та здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту, держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту. Право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності в договорі застереження щодо такого врегулювання спору.

Отже, обрання певного засобу правового захисту, зокрема й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист.

З урахуванням викладеного, положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

І хоча норми про досудове врегулювання господарських спорів залишаються в чинному законодавстві, доцільність їх існування ставиться під сумнів не тільки рішенням Конституційного Суду України, але й економічним порядком, що склався в Україні. Не секрет, що

процедура досудового врегулювання господарських спорів була відображенням радянської системи господарювання, яка обумовлювалася планами та державними замовленнями, а також радянською правовою системою та ідеологією, яка заперечувала наявність антагоністичних інтересів серед суб'єктів народного господарства. Можна навіть сказати, що інститут досудового врегулювання господарських спорів був спробою держави приховати поточні проблеми задоволення інтересів суб'єктів господарювання, що здійснювали свою діяльність в економіці Радянського Союзу, оскільки спори все одно виникали, а звернення до суду не надто в'язалося з радянськими підходами в господарюванні.

Після набуття Україною незалежності держава лише розпочала реформування економічних відносин із запровадженням принципів діяльності ринкової економіки та свободи підприємництва. Однак у зв'язку з наявністю радянського спадку як у правовому житті, так і економічному, інститут досудового врегулювання спорів у більш-менш актуальному вигляді проіснував ще близько 10 років. Однак на сьогодні вже зрозуміло, що інститут досудового врегулювання спорів не відповідає сучасним реаліям господарського життя України. В умовах, коли кожен суб'єкт господарювання обізнаний у своєму праві на пряме звернення до судових органів за захистом своїх порушених прав, свобод та інтересів, претензійний порядок виглядає як зайвий, як певна незручність, що тягне витрати часу та засобів у процесі захисту прав суб'єкта господарювання.

Звичайно, не можна не враховувати той фактор, що в певних випадках суб'єкт господарювання, який винен в порушенні прав особи, що звертається з претензією, задовольнить обґрунтовану претензію, і таким чином будуть зекономлені кошти, які підлягали б сплаті в якості судового збору, можливі витрати на юридичну допомогу і т.д. З іншого боку, відсоток таких випадків на загальну кількість усіх спорів представляється занадто малим. В умовах значної конкуренції, жорстких економічних реалій, наявності великої кількості суб'єктів, що надають юридичні послуги, винний суб'єкт в останню чергу погодиться розлучитись із коштами.

Звернення до контрагента з вимогою відшкодування шкоди, відновлення права і т.д. можливо здійснити й шляхом направлення офіційного листа, а добровільне задоволення обґрунтованих вимог є справою порядності керівника відповідного суб'єкта господарювання, оскільки навіть запровадження штрафів за необґрунтовану відмову в задоволенні вимог не сприятиме підтриманню правопорядку у сфері господарювання. У будь-якому разі винний недобросовісний контрагент знайде "обґрунтовані" доводи для відмови в задоволенні претензії (листа), а навіть у разі накладення штрафу оскаржуватиме таке рішення у вищих судових інстанціях.

Слід зазначити, що й автори проектів Господарського процесуального кодексу України також відмовилися від інституту досудового врегулювання спорів, а згадка про досудове врегулювання є лише в контексті проведення попереднього судового засідання з метою з'ясування можливості задоволення вимог позивача без розгляду їх у судовому засіданні.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Інститут досудового врегулювання спорів, який на сьогодні існує в чинному господарському процесуальному законодавстві, потребує свого оновлення або лік-

відації. Зміна умов економічного та правового життя в Україні виявила нездатність цього інституту вирішувати проблеми задоволення вимог суб'єктів господарювання в позасудовому порядку та ще раз підкреслила його застарілу радянську сутність. Законодавець у проектах Господарського процесуального кодексу вже не згадує такий інститут, що представляється правильним та актуальним рішенням на сучасному етапі розвитку законодавства України. Проте питання прийняття нового Господарського процесуального кодексу залишається відкритим, у зв'язку з чим актуалізується питання про внесення змін до чинного Господарського процесуального кодексу України в частині досудового врегулювання господарських спорів.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням перспектив реформування господарського процесуального законодавства України, зокрема інституту досудового врегулювання господарських спорів, виходить за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література

1. Конституція України [Текст]: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30 - С. 141.
2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України 2010. - № 44-45. - С. 529.
3. Господарське процесуальне право: Підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька, Т.В. Степанова та ін; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. - Харків: Одісей, 2011. - 400 с.
4. Господарський процесуальний кодекс України [Текст]: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 6. - С. 56.
5. Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2002 від 9 липня 2002 р. у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Торговий Дім "Кампус Коттон клуб" [4] щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів). - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.

*Дрішлюк В.І.,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри господарсько-правових
дисциплін юридичного факультету
ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.08.2015*